

Södertörns högskola | Interkulturell lärarutbildning mot fritidshem

Examensarbete 15 hp | Utbildningsvetenskap C 30 hp| höstterminen
2014

Trygghetens betydelse för fritidshemmets vardag

Av: Alberto Delgadillo Meza

Handledare: Gustav Strandberg

Innehållsförteckning

1. Abstract	4
1.1 Sammanfattning	5
2. Inledning/Dilemma	6
2.1 Kapprum	6
2.2 Korridoren	7
2.3 Omklädningsrummet	8
3. Syfte och frågeställningar	9
4. Metod	10
5. Fritidshemmets uppdrag	11
6. Trygghet	16
7. Trygghetens betydelse för inläring och pedagogik	18
7.1 Otrygghetens konsekvenser	18
7.2 Miljön och förhållningssättets påverkan på tryggheten	20
7.3 Trygghet och socialutveckling	22
7.4 Pedagogens uppgift	24
8. Organisera för en tryggare miljö	25
8.1 Regler och ordning	25
8.2 Arbete mot mobbning och brottslighet	27
9. Slutsatser	32
10. Referenslista	34

1. Abstract

The significance of safety for the day to day activities of an after school centre

In my essay I'm studying what aspects of the school environment that influences the pupils experience of safety and what aspects that strengthens the experience of safety. I'm introducing three different dilemmas from three different places in the school environment. The three dilemmas have that in common that they focus on safety. I'm introducing the after-school centre commission according to the National Agency for Education, presenting results and theories from various researchers and authors about how you can work with safety regarding children's development and learning. My conclusion is that safety is a very important aspect when it comes to learning and for the overall development of children. The safety is affected by both the social environment and interaction between pupils and the relationship between the child and the pedagogue. It is also important that everybody that works in a school organizes their work in such a way that the pedagogical environment of the children is safe and secure. My conclusion is also that the pedagogues play an important role in the development of the pupils. In particular by offering safety, notably for the children that lack that in their home environment. Close ties, stability, yardsticks and working with social skills should be a part of the everyday life in a school environment.

Keywords: learning, the significance of safety, security school environment

1.1 Sammanfattning.

Min essä syftar till att undersöka vad i skolmiljön som påverkar elevernas upplevelse av trygghet samt vilka faktorer som gör att upplevelsen av trygghet kan stärkas. Jag presenterar tre olika dilemman från tre olika platser i skolan som alla fokuserar på begreppet trygghet. Jag presenterar fritidshemmets uppdrag. Enligt Skolverkets styrdokument för att senare lägga fram olika teorier och forskningsresultat från olika författare om hur man kan arbeta i skolan med denna fråga med fokus på barns utveckling och inläring. I min essä kom jag fram till att trygghet är oerhört viktigt för att eleverna ska lära sig för livet, både kunskapsmässigt och även på ett personligt plan. Tryggheten påverkas av den sociala miljön i skolan, det vill säga, det sociala samspelet mellan eleverna och pedagogens relation till eleverna. Det är även viktigt att alla som arbetar i skolan organiserar för en trygg miljö. Jag konstaterar hur viktiga vi pedagoger är för eleverna och deras utveckling; framförallt vad gäller det stöd de behöver i form av trygghet, särskilt då för de elever som saknar en trygghet i hemmiljön. Goda relationer, stabilitet, normer och socialisation ska vara en del av barnets vardag.

Nyckelord: inläring, trygghetens betydelse, trygghet. skolmiljö

2. Inledning/Dilemma

I mitt arbete som fritidspedagog har jag märkt att elevernas prestationer och trivsel i skolan hänger ihop med deras upplevelse av trygghet. Jag tror att elever som inte är trygga i skolan koncentrerar sig sämre på de uppgifter de ställs inför och därmed får sämre resultat. Efter raster har jag exempelvis märkt att flera elever haft svårt att koncentrera sig på aktiviteterna i klassrummet. Eleven kan ha varit med om en konflikt ute på rasten eller i kapprummet. Tid måste då läggas på att reda ut konflikter mellan elever och få eleverna att känna sig trygga och tillfreds igen.

Syftet med detta arbete är att undersöka vad i skolmiljön som påverkar elevernas upplevelse av trygghet samt vilka faktorer som gör att upplevelsen av trygghet kan stärkas.

2.1 Kapprummet

Klockan har blivit 13.15 och skolan är slut för dagen, det är då fritidstiden börjar för barnen som går i årskurs ett. Vi har femtio barn på fritids och två kapprum. Trettio stycken av barnen hänger av sig i det ena medan resterande tjugo hänger av sig i det andra kapprummet. Det ena av ettornas kapprum ligger mellan två klassrum. Ytan i kapprummet är inte så stor, varför det blir väldigt trångt när barnen samlas där.

Barnen tillbringar en viss procent av tiden på fritids i kapprummet. Varje gång de ska in eller ut så måste de in i kapprummet för ta på/av sig ytterkläderna, skorna, hänga av sig ryggsäcken och lämna läxorna i sina fack etc. Då händer det ofta oroligheter i kapprummet. Det är många barn på en liten yta och fritt fram för de lite busigare barnen att ta över. Konflikter, bråk och fula ord förekommer ofta. När de stökigare barnen vänder upp och ner på kapprummet gör det att många, i vanliga fall, lugna barn känner sig både oroliga och otrygga.

Rasten är slut och pedagogerna skickar in barnen till kapprummet. Det har varit en regnig dag vilket betyder att barnens kläder är blöta. Eftersom att det bara finns två torkskåp i kapprummet blir det en omöjlighet att alla trettio barn kan hänga upp sina blöta kläder i torkskåpet samtidigt. Eftersom pedagogerna fortfarande befinner sig ute och inte inne i kapprummet resulterade detta i att det uppstod ett bråk mellan barnen om vem som skulle få hänga in kläderna först i torkskåpet. De ”starka och tuffa” barnen tog till våld, hot och sina

knytnävar för att få fram sin vilja och hängde upp sina blöta kläder först i torkskåpet utan att tänka på resten av gruppen. Det blev på något sätt djungelns lag, där den starkaste överlever. Är det klokt att så många barn kommer in samtidigt och delar på samma kapprum?

Det är rastvakternas uppgift att se till att det kommer in lagom med elever i kapprummen, men den här gången verkar de inte ha skött sitt jobb.

En annan situation som skapar otrygghet i kapprummet är när barnen står i led och väntar på att komma in på fritids. Det blir som en kamp för att stå först i ledet. Barnen måste vänta där och stå på led medan vi, fritidspedagogerna, hämtar dem så att de kan gå in på fritids och ha samling. Bråk, knuffar och olika typer av kränkande behandling gör att de lugna och ordentliga barnen inte vågar stå emot och ofta ger upp sin plats till något av de lite busigare barnen. Vår uppgift är att se till att barnen har det bra och roligt på fritids. Samtidigt måste vi se till så att ingen kränkande behandling förekommer på skolan eller på fritids. Många gånger ser vi inte allt som händer på fritids och egentligen ska vi från början försöka förebygga all typ av kränkande behandling och inte bara när situationen uppstår. Att jobba med hela gruppen på det sättet från början skulle göra så att relationerna inom hela gruppen skulle vara mycket bättre. Kapprummets klimat är inte så tryggt just nu för det är för många barn där samtidigt. Denna otrygghet gör att de inte kan utvecklas socialt såsom de kanske hade gjort i vanliga fall. Otryggheten påverkar barnen i vad de kan prestera inom de olika fritidsaktiviteterna. Till exempel så kanske de inte är helt koncentrerade på aktiviteten eller så kanske de drar sig undan. Varför fungerar reglerna som man har i rummet endast för de lugnare barnen och inte för de stökigare barnen? Måste man stå där som en ordningsvakt? Det är då alla följer reglerna som man har i kapprummet. Men går vi därifrån så tar otryggheten över i kapprummet igen. Varför kan inte de stökiga barnen bli påverkade av de lugna barnen så att det blir lugnt istället? Varför lyckas fyra-fem barn göra kapprummet otryggt?

2.2 Korridoren

Samlingen är slut och det är dags för mellanmål. Vi är tre fritidspedagoger som har sjutton respektive sexton ansvarsbarn var. Mellanmålet är ett mycket uppskattat moment bland barnen som går på fritids. Det är ett lugnt moment där barnen umgås på ett annat sätt över en måltid. Min grupp består av sjutton barn och när det är dags att gå till matsalen tar vi, fritidspedagoger, med oss varsin grupp. Allt är som vanligt tills vi kommer till den långa korridoren som ligger mellan fritidshemmet och matsalen. I mitten av den långa korridoren

finns det en kafeteria där det brukar samlas barn som går på högstadiet vilket betyder att det är mycket ljud, mycket rörelse, mycket folk och stora barn som gapar och skriker vilket kan se mycket hotfullt ut för de små barnen som måste gå den långa korridoren och passera förbi den stora folkmassan som står där. När vi går förbi kafeterian stannar plötsligt barnen när de ser att det pågår ett bråk mellan två tjejer från högstadiet. Tumult uppstår och mellan bråket och kaoset så skriker en av tjejerna till barnen ”Vad glör ni på era snorungar? Ni har ingenting att göra här!” Barnen vet att korridoren är stökig och otrygg för dem men att uppleva en sådan här situation där de blir indragna i själva bråket och utskällda gör att den otryggheten som förut kan ha känts lite mer avlägsen har drabbat dem så nära och gjort barnen så rädda att de inte vet vad de ska göra. Eftersom jag gick sist i ledet såg jag deras reaktion, de blev som statyer som knappt vågade röra på sig eftersom rädslan hade tagit över. Jag såg hur de med deras blickar försökte söka skydd hos mig. Vad skulle jag göra? Konfrontera tjejerna direkt eller fortsätta till matsalen för att prata och trösta barnen där? Det var en svår situation som vi inte hade upplevt förut. Korridoren för barnen betyder otrygghet medan skolan ska vara en trygg plats för barnen som går där. Denna trygghet ska speglas i en bra skolgång. Högstadieleverna gör omedvetet med deras sätt att bete sig korridoren till en otrygg plats för de mindre eleverna. Barnen upplever oro både när vi går till matsalen från fritids och sedan när vi ska gå den långa korridoren tillbaka till fritids. Ska de plågas varje dag? Eftersom vi vet att det finns så många stora barn där från högstadiet, gör vi rätt i att ta den vägen varje dag? Har vi tittat på vad det finns för alternativ för barnen?

2.3 Omlädningsrummet

Gymnastiksalen betyder för många barn idrott, rörelse och att ha kul. Men när man säger omlädningsrum så kan det betyda något helt annat, närmare bestämt otrygghet för vissa barn. Det finns vissa ämnen som barnen tycker mer om än andra. Gymnastik är ett av dem och som barnen gärna är med på. Vi har varje vecka aktiviteter i gymnastiksalen för fritidsbarnen. Allt fungerar bra på gymnastiktimmen så länge man har en vuxen som är inne i själva salen. Där inne känner man sig trygg bland klasskompisar och fritidspedagoger så man tänker inte på vad som kommer efter lektionen. När lektionen är slut och det är dags för mig att plocka undan redskapen så går pojkarna och flickorna till varsitt omlädningsrum. Efter att ha varit sexton eller sjutton i gymnastiksalen blir antalet barn halverat i pojkarnas respektive flickornas omlädningsrum. Detta gör att både pojkar och flickor är ensamma där inne utan någon vuxen. Där uppstår ofta konflikter och barnen kränker varandra när de är utan tillsyn från någon vuxen. Rädslan att vara inne i ett så stort rum ensamma gör att de, från att ha varit

trygga i gymnastiksalen, blir otrygga i omklädningsrummet. Tanken att någon ska komma in i omklädningsrummet skapar också otrygghet hos eleverna. Att jag inte hinner följa med in och kolla att allt är okej gör att barnen blir otrygga. En gång uppstod exempelvis en situation när barnen sprang in till omklädningsrummet från gymnastiksalen, törstiga efter en timme av fritidsgympan kombinerat med lek och sport. I omklädningsrummet finns det en kran där barnen kan dricka vatten. En regel som vi har i omklädningsrummet på fritidsgympan är att man står på led om man vill dricka vatten. En regel som nästan alla barn respekterar, men det finns undantag. De första barnen kom till omklädningsrummet för att dricka vatten och ställde sig på led. Problemet uppstod när resten av barnen kom in som också ville dricka, men istället för att ställa sig och vänta på sin tur så trängde de sig in i ledet vilket gjorde att några barn reagerade och sade till dem som trängde sig in i ledet att de skulle ställa sig sist. Detta gjorde att de som trängde sig blev förbannade och började kränka de lugna barnen i ledet både verbalt och fysiskt. Den här situationen blev mycket hotfull för de lugna barnen som kunde uppleva den rädslan gentemot några klasskamrater och att otryggheten hade tagit över omklädningsrummet. Tre situationer som kan representera otryggheten i omklädningsrummet är eller kan vara att barnen vägrar gå och dricka vatten, gå till toaletten eller byta om. Rädslan att vara själv är starkare än behoven som de har.

3. Syfte och frågeställningar

Syftet med denna essä är att genom mina dilemman försöka förstå hur, var och när barnen känner otrygghet i skolan eller fritidshemmet samt hur detta kan påverka exempelvis deras inläring, socialisation, relationer, förhållningssätt och skolmiljön. Detta är faktorer som alla är viktiga för att de ska kunna bli bra medborgare i samhället om en inte alltför lång framtid. Enligt min erfarenhet av att jobba med barn så fungerar trygga barn för det mesta bra i olika situationer. Men kan ett välfungerande och tryggt barn omvandlas till ett otryggt barn om situationer som kapprummet, korridoren och omklädningsrummet uppstår hela tiden? Vi pedagoger tror att med struktur, styrning och kanske makt så ser eller har vi koll på allt men tydligen inte eftersom otryggheten tar över hos vissa barn och vi inte ser det.

De frågeställningar jag vill diskutera i min essä är:

- Vad innebär trygghet för elevernas inläring?
- Var och i vilka situationer upplever eleverna otrygghet?
- Hur kan elevernas känsla av trygghet förstärkas?

4. Metod

Metoden som jag använder i min essä är en form av reflekterande skrivande. I min undersökning kommer jag också att använda mig av ett hermeneutiskt perspektiv eftersom det som står i centrum för undersökningen är mina egna handlingar i en viss situation. Hermeneutiken syftar nämligen till att begripa, både andra människors, och sin egen livssituation genom att tolka hur det mänskliga livet och den mänskliga existensen kommer till uttryck (Patel & Davidsson 2011, s. 29).

Reflektionen har varit en betydelsefull del i den här uppgiften för att visa mitt tankesätt, men samtidigt visa mitt perspektiv och fundera över mitt tänkande och agerande. Reflektionen och den inre självreflektionen har varit en intressant och givande metod för mig. I min vardag som pedagog uppstår det många situationer, en del svårare medan andra är lättare att lösa. Att kunna luta mig tillbaka och reflektera över mitt handlande i situationerna gör att jag med min erfarenhet och kunskap kan hjälpa barnen på bästa sätt.

Eftersom jag har jobbat i samma skola i många år, en skola där jag både trivs och känner mig trygg. Det har aldrig slagit mig att just denna plats skulle vara så otrygg för barnen, särskilt när de har haft mig vid sin sida som i princip aldrig sett några problem i exempelvis den stora korridoren, som vi åtminstone går igenom tre gånger om dagen. Jag vet att högstadieläverna är högljudda och springer in och ut i cafeterian som ligger i mitten av den långa korridoren. Men med alla dessa års erfarenhet i bagaget skulle jag aldrig tänka mig att just korridoren skulle kännas som en otrygg plats för de yngre eleverna som jag ser som en rolig plats där de äldre barnen håller på med sina högljudda lekar som går runt och kramas med varandra fast på ett lite högre och kraftigare sätt.

Jonna Hjertström Lappalainen författare och filosof skriver i artikeln ”I begynnelsen var fantasin om den reflekterande människan” att det är viktigt att kunna reflektera över sitt eget beteende. Att människan kan reflektera är skillnaden mellan djur och människor. Inför den anade faran så behöver vi människor oftast inte fly i panik, istället har vi människor förmågan att stanna upp, betrakta denna aning och ventilera om vi står inför ett hot eller inte. Vidare menar författaren att vi, till skillnad från djuren, kan ta ett steg tillbaka och betrakta sina instinkter och begär. Författaren menar att denna förmåga att stanna upp eller ta ett steg

tillbaka för att betrakta sina känslor eller begär är just människans förmåga till reflektion (Hjertström- Lappalainen 2009, s. 18).

Genom att reflektera över min egen erfarenhet hoppas jag kunna överväga mina tidigare erfarenheter eller kunskaper för att kunna avgöra vad som är korrekt i en viss situation. För mig är det som Lappalainen skriver viktigt. I min uppsats har jag nämligen försökt att göra just det som Lappalainen beskriver: Jag har försökt att stanna upp och tänka på min situation som pedagog och hur jag har handlat i de olika dilemman som jag beskriver.

Jag söker svar på mina frågeställningar i litteraturen och kommer använda dessa teorier när jag reflekterar kring frågeställningarna i denna essä. Det är teorier som på olika sätt har hjälpt mig att ta ett steg tillbaka och reflektera över mitt handlande och mina upplevelser och teorier som har hjälpt mig att förstå vad som kan bidra till barns trygghet, respektive otrygghet.

5. Fritidshemmets uppdrag

I Läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet förtydligas skolans värdegrund och uppdrag. Enligt läroplanen ska eleverna i skolan bemötas med respekt för den individ man är och det arbete som eleven åstadkommer. Det är viktigt att den sociala samhörigheten hålls levande för att ge eleverna trygghet, vilja och lust att lära. I Läroplanen står det vidare att den personliga tryggheten hos barnen börjar i hemmet men att även skolan har en betydelsefull funktion. Skolan ska ge eleverna rätten att kunna utvecklas, känna glädje av själva utvecklingen och samtidigt få uppleva den njutning av framsteg och övervinnande av svårigheter som ges. (Skolverket 2011, s. 10).

Skolverket belyser några mål som skolans elever ska nå. Till exempel att eleverna ”respekterar andra människors egen värde, tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling, samt medverkar till att hjälpa andra människor, kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen” (Skolverket 2011, s. 12).

Den huvudsakliga uppgift som vi fritidspedagoger har handlar om den sociala delen som vi ska ägna oss åt. Att lära eleverna att fungera socialt den tid de går i skolan kan vara en bra bit på vägen så att de kan förbereda sig för framtiden i samhället. Jag tror att om vi jobbar med

att förebygga sådana situationer som vi har i kapprummet, omklädningsrummet och korridoren kan vi få ett bra resultat på den sociala sidan.

Enligt Läroplanen ska alla som är verksamma i skolan dessutom vara med och förbättra elevernas känsla för samhörighet, solidaritet och ansvar för personer som håller sig utanför den närmaste gruppen. Skolpersonalen ska i sin verksamhet medverka så att solidaritet mellan människor är det som kännetecknar skolan samt på ett aktivt sätt arbeta emot diskriminering och kränkande behandling av individer eller grupper. De ska också visa respekt för den enskilda personen och utgå från ett demokratiskt förhållningssätt i den vardagliga verksamheten (Skolverket 2011, s. 12).

För att skapa en trygg skolmiljö för eleverna måste alla som verkar i skolan, enligt Skolverket, rätta sig efter skollagen samt arbeta för att uppnå de riktlinjer som anges i Läroplanen för grundskolan (Skolverket 2011, s. 8).

Skolverket påpekar också att ”var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egen värde och respekt för vår gemensamma miljö” (Skolverket 2011, s. 7). Vi vuxna ska vara en bra förebild för barnen, vi ska utgå med bra exempel hela tiden. De gemensamma regler och normer ska både vi vuxna och barn följa. Vi ska visa varje individ den respekt som han eller hon förtjänar. Gör vi det och barnen ser hur vi beter oss på de platser vi befinner oss kommer eleverna att veta vad det är som gäller, till exempel i kapprummet där en bra gemenskap ska kännas i luften.

Skolverket går även in på att skolan aktivt och medvetet både ska ha inverkan på och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar så att barnen får möjligheten att uttrycka sig genom sina vardagliga gärningar på ett sätt som matchar med samhällets normer och på detta sätt få dem till de trygga individer vi vill ha (Skolverket 2011, s. 12).

Genom att eleverna får pröva olika uttrycksformer såsom drama, rytmik, dans, musicerande och skapande i bild kan dessa bli till viktiga verktyg för att stärka elevernas trygghet. Redskapen ger barnen trygghet för att lära känna sig själva och kamraterna för en väl fungerande personlig utveckling (Skolverket 2011, s. 10).

Skolans värdegrund och uppdrag grundar sig på skollagen. I Läroplanen omnämns skollagen (Skolverket 2011, s. 7). I denna lag slås det fast att utbildningen inom skolväsendet syftar till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Samtidigt ska skolan främja utvecklingen och lärandet hos eleverna och väcka lusten att lära sig under hela livet. Utbildningen ska förmedla kunskap och samtidigt sammanbinda respekt för de mänskliga rättigheterna och de fundamentala demokratiska värderingar som nationen vilar på. Varje person som verkar inom skolväsendet har ansvar att se till att det finns en respekt för alla medmänniskor och för omgivningen. I skollagen formuleras detta som följer:

Värden som skolan ska uppmärksamma och förmedla är människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga utsatta. Skolan ska främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Ingen i skolan ska utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion, annan trosuppfattning eller för någon annan kränkande behandling” (Skolverket 2011, s. 7).

Enligt Läroplanen ska skolan också aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dem komma till uttryck i praktisk vardaglig handling (Skolverket 2011, s. 12). Vårt liv präglas av regler, normer och värderingar. Vi alla är en del av samhället och eftersom skolan också är en del av det kan vi under hela den perioden av deras liv som eleverna spenderar hos oss försöka hjälpa dem med att förstå våra gemensamma värderingar. Samhället har vissa värderingar som vi ska förhålla oss till. Förstår eleverna de här värderingarna som kan vara till en hjälp i deras dagliga relationer att lösa vilken situation som helst på bästa sätt genom en dialog utan att behöva såra, kränka eller skada någon annan. Skolans mål är att varje elev ska kunna göra och uttrycka etiska ställningstaganden som är grundad i den kunskap som eleven får i skolan om mänskliga rättigheter, elevens egna personliga erfarenhet och de demokratiska värderingarna. Samtidigt som eleverna kan förbättra en förståelse för vilket ansvar man har som människa för att utveckla sin respekt för andra människor. Eleverna ska därigenom också kunna opponera sig mot att människor exponeras för förtryck och kränkande behandling, samt samverka för att hjälpa andra människor. Eleverna ska också kunna visa empati mot andra människor och förstå deras situation. Eleverna ska också kunna förbättra viljan att agera med sitt bästa, visa respekt för och omsorg om närmiljön som miljön i ett större perspektiv (Skolverket 2011, s. 12).

I skriften ”Kvalitet i fritidshem” ges allmänna råd och kommentarer för verksamheten i skolans fritidshem. Där står att det är viktigt att personalen:

- Utformar verksamheten så att fritidshemmet kompletterar skolan både tid och innehållsmässigt
- Erbjuder barnen en meningsfull, stimulerande och utvecklande fritid som är varierad och utgår från barnens behov och intressen
- Förenar omsorg och pedagogik som stödjer barnets fysiska, intellektuella, sociala och emotionella utveckling (Skolverket 2007, s. 22)

I samma skrift talar man om vikten av att fritidshemmet kompletterar skolan. Fritidshemmet ska komplettera skolan tidsmässigt genom att verksamheten pågår under den skolfria delen av dagen och året. Skolan och fritidshemmet ska ge barnen till en viss del varierande kunskaper och erfarenheter och i och med det kompletterar de varandra. Fritidshemmet kompletterar likaså skolan genom alternativet att föreslå andra aktiviteter och genom att det fritidshemmets viktigaste uppdrag är ett annat än skolans, till exempel i att skapa goda relationer mellan barnen för att det ska bli till en välfungerande grupp. Fritidshemmet är dessutom ett betydelsefullt komplement till skolan för att skapa mångsidighet, helhet och kontinuitet i barnens sociala mognande och lärande (Skolverket 2007, s. 22).

I skriften menas vidare att fritidspersonalen med sin kompetens kan tillföra ytterligare perspektiv. Med sin mer tydliga inriktning på elevernas sociala mognande, välbefinnande och omsorg på gruppen och på dess sociala liv kan vi som arbetar på fritidshemmet vara ett viktigt tillägg i till exempel elevvårdsarbetet och i själva arbetet med att avvärja mobbning, trakasserier eller andra komplikationer som till exempel otrygghet som kan skapas inom barngrupper (Skolverket 2007, s. 22).

Jag tror att vissa barns beteende i kapprummet gör att den platsen blir otryggt och obekvämt för alla, det kan vara ett sätt för dem att vilja bli sedda. De kanske känner sig själva, otrygga och osäkra i stora grupper och reagerar på ett visst sätt. Vi på fritidshemmet som har den huvudsakliga uppgiften att jobba med den sociala delen hos barnen, har den stora möjligheten att göra det eftersom att vi får en djupare relation med barnen än lärarna. Genom lek, sport

och skapande kan vi exempelvis introducera ämnet livskunskap som ska kunna hjälpa eleverna att kunna fungera socialt på ett bra sätt i alla sammanhang. Skolverket skriver:

Enligt skollagen skall fritidshemmet erbjuda barn en meningsfull fritid. Förutsättningar för att barnen skall uppleva fritiden som meningsfull är att verksamheten är trygg, rolig och stimulerande. (Skolverket 2007, s. 22).

Jag som pedagog ska försöka skapa goda relationer i hela gruppen och genom att visa att varje barn blir sett kan jag skapa den trygghet barnen behöver för att kunna förbättra sin förmåga att lära sig saker på ett lekfullt sätt på fritids. Det går att koppla samman trygghet med många situationer under dagen. En av de saker jag tänker på är att barnen ska hinna bli sedda. Att inte göra det kan betyda att man inte räcker till och missar kanske några som verkligen behöver det stöd som kan resultera i deras trygghet. Om jag vill bidra till att få goda relationer i gruppen och därmed trygga barn måste jag ge barnen den tid de faktiskt behöver av mig.

Enligt Skolverket har fritidspedagogerna många alternativ att genom lek, idrott, rörelse och skapande tillsammans med barnen lyfta fram behandla och ventilera att människor är olika och att man måste acceptera alla som de är i en miljö där avvikelser kan ses som något naturligt och givet. På det sättet kan man ge barnen möjlighet att kunna öka förståelse och tolerans för olika sätt att tänka och vara mot andra människor (Skolverket 2007, s. 25-26). Idrottstimmen på fritids är en aktivitet som uppskattas mycket av barnen. Jag håller med om det som skolverket skriver att jag som fritidspedagog har möjligheter att genom idrott och rörelse visa barnen att vi är olika. Barnen kan genom olika lekar och sporter ha roligt samtidigt som de tränar de sociala färdigheter som de behöver för att kunna acceptera sig själva som de är och kunna acceptera andra människor med eller utan avvikelser. Eftersom barnen hela tiden är upptagna med leken eller sporten verkar det som att de inte finns tid för att retas, mobba eller kränka någon. Dessutom finns det alltid en vuxen därinne som styr. I motsats till det som händer inne i gymnastikhallen är de inte styrda på något sätt inne i omklädningsrummet. Man är inte inne i något spel eller någon lek och då går det lättare att ta egna beslut. I fallet med mitt dilemma ser de exempelvis inte att omklädningsrummet kan ge möjligheten att fortsätta arbeta med de sociala färdigheterna när de är själva utan de tänker tvärtom att det är ”fritt fram”.

6. Trygghet

Enligt Nationalencyklopedin definieras trygghet som en företeelse som är fri från oroande eller hotande inslag eller som en person som inte behöver känna sig oroad eller hotad. Det definieras också som en person som ger intryck av att vara lugn och obekymrad och ofta genom sin närvaro sprider denna känsla till omgivningen. Nationalencyklopedin, (http://www.ne.se/sve/trygg?i_h_word=trygghet)

Författaren och lågstadieläraren Gunilla O. Wahlström skriver i sin bok *Gruppen som grogrund* att:

om man bland skolpersonal försöker fastställa vilken idealbild flertalet har, vad gäller egenskaper och färdigheter hos en elev på väg ut ur grundskolan, så kan man vara ganska säker på att trygghet hör till det som nästan alla sätter högt (Wahlström 1993, s. 19).

Vid så kallat visionsbyggande, där man på olika sätt tydliggör hur den blivande samhällsmedborgaren bör kunna fungera och vilka egenskaper han eller hon bör ha, är nästan alltid trygghet bland de viktigaste kriterierna (Wahlström 1993, s. 19).

Det jag ser just nu hos vissa barn som går i årskurs ett är att de inte alls är trygga. När jag är rastvakt ser jag exempelvis barn som inte vågar leka med någon och är med mig hela tiden. Kapprummet kan vara orsaken till deras otrygghet. Eftersom att det inte finns några vuxna i kapprummet som kan se till att det blir en bra gemenskap mellan barnen och samtidigt ett säkert och tryggt ställe tar vissa barn med sig den otrygghet ut på rasten och söker skydd hos de som är rastvakter. Eleverna ser hos oss som är ute på rasten en trygg bas de kan gå till och få fysisk närhet, beskydd och omsorg. Jag som pedagog vill att mina elever efter att ha gått nio år i grundskolan ska vara fina, lugna och stabila personer som har fått en riktig bra grund hos oss i grundskolan så att han eller hon känner sig redo att fortsätta med sina studier utan att behöva gå med något trauma att de inte klarar av någonting på grund av otrygghet.

För att detta ska vara möjligt krävs det emellertid att de har haft en trygg skolgång. Gunn Imsen, professor i pedagogik, skriver i sin bok *Elevers värld* vikten av trygghet i skolan. Hon diskuterar detta bland annat genom en diskussion med amerikanske psykologen Abraham

Harold Maslow mest känd för behovshierarkin som är en teori om motivationen hos människor.

Enligt den amerikanske psykologen Maslow är nämligen behovet av trygghet och säkerhet ett av människans fem behov (Imsen 2000, s. 280).

Maslow delar in människans behov i fem kategorier:

1. Fysiologiska behov
2. Behov av trygghet
3. Behov av kärlek och gemenskap
4. Behov av uppskattning
5. Behov av självförverkligande

Människan strävar först efter att uppfylla de fysiologiska behoven. De består exempelvis av basbehov så som mat, vatten och syre. När dessa behov är tillfredsställda börjar individen fokusera på nästa nivå som handlar om trygghet och säkerhet. Först när behovet av trygghet och säkerhet är uppnått kan individen fokusera på nästa nivå som handlar om kärlek och gemenskap (Imsen 2000, s. 280).

Enligt Maslow består behovet av trygghet och säkerhet av vikten av att känna säkerhet, stabilitet, beroende, och beskydd. Motsatsen till trygghet och säkerhet är fruktan, ångest och kaos. Tryggheten kan också definieras som ett behov av struktur, regler, ordning och gränser. Dessa behov påverkar, enligt Maslow, hela människans beteende och bestämmer hur individen förhåller sig till omvärlden (Imsen 2000, s. 282). Det blir svårt för barnen som är otrygga på grund av det som händer i kapprummet att bete sig på ett normalt sätt. Så länge de känner en osäkerhet och vet att situationen inte är löst kommer deras beteende att vara likadant överallt. Otryggheten kommer att följa dem hela tiden. Tryggheten är fundamental för inläring tycker jag, om det finns ett positivt klimat i klassrummet kan det underlätta själva inläringen. Eleverna kan samarbeta och få ett bra resultat och detta kan åstadkomma med hjälp av tryggheten. Om barnen är trygga kan all deras energi gå till att lära sig saker.

Mina tankar går iväg till situationen i kapprummet. Med en sådan otrygghet i kapprummet där de behoven inte blir uppfyllda blir det svårt för barnen att ta till sig någon form av kunskap när de går in i klassrummet eller någon fritidsaktivitet.

Det blir lättare för eleverna att ta in kunskap om deras sociala del fungerar normalt och inte är blockerad av oroligheter.

Men vilken betydelse har tryggheten egentligen för pedagogiken och inläringen? Vad säger forskningen på området?

7. Trygghetens betydelse för inläring och pedagogik

7.1 Otrygghetens konsekvenser

Imsen menar att en ängslig elev måste anstränga sig mycket för att bli av med ångesten (Imsen 2000, s. 283). När eleven fokuserar på att bli av med sin oro påverkar det själva inlärningsprocessen. Imsen menar att prestationerna påverkas negativt. Vidare skriver Imsen om att behovet av trygghet även innebär ett behov av stabilitet i tillvaron. Tillvaron måste vara någorlunda stabil och förutsägbar. Det är viktigt att individen känner att det finns personer som stöttar när något känns jobbigt. Trygghet innebär också att en individ slipper oro sig för att något ångestfullt ska inträffa. Det kan handla om saker som händer i hemmet, skolan eller med kompisarna. Negativa förväntningar inom dessa områden skapar ångest. Även osäkerhet kring vad som ska hända eller vad som är rätt och fel kan ge ångestreaktioner. För att en individ ska känna trygghet är det därför viktigt, menar Imsen, att det finns ett visst mått av normer och regler att förhålla sig till (Imsen 2000, s. 284). En viktig del för att minska ångesten blir därför att vara konsekvent i sin uppfostran och vara tydlig med vad som är tillåtet och vad som är otillåtet. Imsen redogör vidare för att det i skolsammanhang finns många tillfällen till osäkerhet och ångest. Eleverna måste känna sig trygga med sina kompisar och veta att de inte riskerar att bli mobbade. Eleverna måste också vara säkra på att läraren inte är oberäknelig i sina reaktioner och sitt humör. Det är också viktigt att läraren inte kommer med negativa kommentarer när de presterar något mindre bra.

Barnen måste känna tryggheten hos oss vuxna och få det stöd de behöver i de olika situationerna. Tydliga signaler från vuxna i barnens omgivning när det gäller regler och normer kommer att hjälpa barnen att fungera bra i de olika situationer som de kommer att stöta på varje dag. Det kan hjälpa eleverna mycket i deras vardag att veta att vi pedagoger är medvetna om hur det är i kapprummet, korridoren, omklädningsrummet och att vi jobbar för att få en lugnare och tryggare miljö så att de kan koncentrera sig på det de ska göra i skolan och på fritids, nämligen att lära sig så mycket som möjligt.

Jag håller med Imsen i hennes redogörelse för behovet av trygghet i skolan. Jag ser varje dag exempel på elever som är upptagna med tankar på vad andra elever gjort mot dem eller sagt som de upplevt som kränkande. Dessa tankar upptar elevernas koncentration och tid och gör att alla som jobbar i skolan måste lägga en stor del av sin tid på att reda ut konflikter.

Många elever saknar den inre tryggheten redan när de kommer till skolan. De är bevakade av andra elever och förväntar sig att kamraterna ska visa ett negativt beteende.

Enligt den legitimerade psykologen och sjuksköterskan Carolyn Webster-Stratton är aggressivitet och bristande impuls kontroll förmodligen det som mest försvårar möjligheten till effektiv problemlösning och goda vänskapsrelationer i barndomen (Webster-Stratton 2004, s. 226). Utan hjälp är det mer sannolikt att arga barn och aggressiva barn får känna på avståndstagande från kamrater och fortsatta sociala problem. Forskning visar att sådana barn brister i social problemlösning eller konflikthantering. De reagerar fientligt på interpersonella konfliktsituationer, utan att överväga icke aggressiva eller prosociala lösningar, och de har svårare att förutse vilka konsekvenser de aggressiva lösningarna kan föra med sig. Som sammanfattning kan man säga att de här barnen har mycket svårt att kontrollera sig i konfliktsituationer (Webster-Stratton 2004, s. 286). Den situation som vi har i omklädningsrummet beror oftast på att vissa barn har för dålig impuls kontroll, de hinner inte tänka på konsekvenserna, utan handlar utan att tänka. Mobbning, kränkning och slagsmål är konsekvensen som blir av när de inte har den spärr som säger stopp i tid.

Enligt författaren, grundskoleläraren och specialpedagogen, Petra Runström Nilsson föds vi alla som unika individer med en egen genusuppsättning och skilda uppväxtvillkor (Runström Nilsson 2012, s. 9).

En del av dem har en trygg uppväxt, några går i en klass som mestadels fungerar väl, man har kompisar och en uppmuntrande fritid. Men för alla går inte livet som man skulle vilja. Vissa växer upp i hem där det finns missbruk, psykisk sjukdom eller övergrepp. Några går i klassen där arbetsron lyser med sin frånvaro, en del blir utsatta för kränkande behandling, blir mobbade eller utfrysta. Somliga har svårigheter att kommunicera på språket som talas, samtidigt som andra har svårt att ta till sig det skrivna språket eller har koncentrationssvårigheter. Hur livet kommer att utvecklas för var och en av oss, menar författaren, är något som vi inte kan veta i förväg. Det vi vet med säkerhet är att vi ska gå i skolan. För de flesta är det en rolig och stimulerande tid. Under dessa år får vi möta utmaningar, nya vänner och där vi formas för framtiden. Oavsett vilken bakgrund eller vilka förutsättningar ett barn har, har vi i skolan ett ansvar att ge varje barn förutsättningar att utvecklas på bästa sätt, kunskapsmässigt som socialt. För att detta ska vara möjligt är vi i behov av att ha kunskaper om barns olikheter och redskap för att möta barns olika förutsättningar (Runström-Nilsson 2012, s. 9).

Vi som pedagoger kan skapa förutsättningarna för en trygg miljö så att eleverna får en möjlighet att kunna bygga upp sin självkänsla. Delaktighet, omtanke och uppmuntran gör detta möjligt.

7.2 Miljön och förhållningssättets påverkan på tryggheten

Elevers arbetsmiljö består av såväl den fysiska skolmiljön som den mer nära och relationella miljön, lärare och klasskamrater. De attityder och stämningar som finns på skolan förmedlas dels genom läraren i klassrummet och dels av eleverna på rasterna (Runström-Nilsson 2012, s. 27).

Petra Runström Nilsson påpekar att vi befinner oss i ett i samspel med andra och utvecklas hela tiden, inte minst under skolåren. Av den orsaken är det viktigt att kulturen på en skola är stödande och uppmuntrande och att skolledningen och all skolpersonal är medvetna om att deras förhållningssätt är av betydelse. Lärande, hälsa och skolmiljö bör kopplas samman. Det går inte att frånskilja undervisning från allt annat som sker på en skola eller från skolans allmänna miljö och klimat (Runström-Nilsson 2012, s. 28).

Hon sammanfattar detta som följer:

All verksamhet och alla aktiviteter i skolan utgör tillsammans den miljö i vilken elevers lärande och utveckling ska ske. (Runström Nilsson 2012, s. 28)

Vad pedagogerna har för förhållningssätt har, med andra ord, en stor effekt på elevernas möjligheter för inläring. Det sätt på vilket barnen upplever skolklimatet och den fysiska miljön har således en stor inverkan på deras inläring.

Enligt författarna och psykologerna Hans Atterström och Roland S Persson måste vi alla få känna att vi duger och att vi kan för att utveckla kompetenser, en trygg identitet och ett gott självförtroende (Runström-Nilsson 2012, s. 28). Skolan behöver därför hitta elevers förmågor och utifrån dem arbeta mot målen oavsett vad eleven har för svårigheter. Det finns alltid ett område, en aktivitet eller ett ämne där barnen är trygga och upplever sig själva som duktiga (Runström - Nilsson 2012, s. 28).

Enligt Runström Nilsson måste skolans personal vara medvetna om att det finns en tydlig anknytning mellan förväntningar och prestation. Negativa förväntningar kan sätta igång en negativ handling och tvärtom. Genom positiva förväntningar blir det möjligt att kunna få till stånd ett positivt beteende. Just därför är det viktigt att skolpersonal höjer sin medvetenhet om sitt förhållningssätt till eleverna. När all skolpersonal strävar efter att se varje elevs utvecklingspotential istället för att kategorisera eller placera barnet i ett fack, blir det resulterande samspelet och lärandemiljön bättre. (Runström Nilsson 2012, s. 28).

Även Carolyn Webster-Stratton påpekar att det är av grundläggande betydelse för läraren att skapa positiva relationer till eleverna. En positiv relation mellan lärare och elev, byggd på tillit, förståelse och omsorg, utvecklar elevernas samarbete och motivation och ökar deras lärande och prestationer i skolan. Dessutom visar forskning att för elever som kommer från dåliga hemförhållanden kan det vara avgörande för utvecklingen att det funnits en lärare, släkting eller annan vuxen som skapat en nära relation till eleven. En lärare som gör extra ansträngningar för att utveckla positiva relationer till elever kan med andra ord vara oerhört viktig för ett barns framtid (Webster-Stratton 2004, s. 48).

Imsen hjälper oss att förstå att inläringen är som ett samspel mellan människan och hennes olika omvärldar:

”Den lärande människan befinner sig i ett samspel med flera olika ”omvärldar”. För det första befinner sig de allra flesta människor i ett socialt samverkansförhållande med andra människor (”den sociala omvärlden”). Här sker kommunikationen genom handlingar mimik och språk, vanligtvis inom ramen för en gemensam kulturell förståelse” (Imsen 2000, s. 64).

Sammanfattningsvis kan man därför säga att miljön inte bara innefattar en önskad och ren fysisk närmiljö utan också, och kanske framförallt, en miljö som skapas i kontakten mellan barn och barn och mellan barn och pedagog.

När vi studerar inledningsprocesser bör vi därför först och främst studera samspelet mellan ”den lärande människan” och den yttre världen. Samspelet mellan individen och ting, symboler och andra människor (Imsen 2000, s. 64).

Enligt idrottsläraren Liselotte Ohlson är nyckelbegreppen för inläring motivation, trygghet och koncentration. Om någon eller några av dessa delar saknas eller störs på något sätt blir det

svårare för individen att nå det uppsatta målet – att lära sig det som det var tänkt att lära sig. Det är då som det uppstår ett pedagogiskt problem (Ohlson 1996, s. 24). Om någon är rädd för vatten är det exempelvis mycket svårt att lära sig simma. Man känner sig otrygg, kanske även omotiverad och man kan absolut inte koncentrera sig på några instruktioner. Då man känner sig rädd och otrygg tar det sig uttryck i både fysiska och psykiska reaktioner (Ohlson 1996, s. 24). Exempelvis i korridoren ser jag hur barnen uttrycker sin rädsla när vi går förbi cafeteria genom att titta bakåt i ledet och söka ögonkontakt med mig. På det sättet söker de skydd eller trygghet hos mig. Jag tror att om det finns ett positivt klimat kan man främja ett bra samarbete och själva inläringen som kan resultera i att eleverna får ett bra resultat. Man kan säga att inläringen är ett socialt fenomen.

7.3 Trygghet och social utveckling

Ohlson anser vidare att våra sociala kunskaper avspeglar sig i vår förmåga att samspela, samarbeta och samverka med andra. Människans sociala utveckling går från att som barn vara självupptagen till att som ungdom eller vuxen kunna ingå i en grupp och i gruppen kunna se sin egen roll och andra människors roller (Ohlson 1996, s. 43).

Enligt Ohlson så har vi högre eller lägre social kompetens beroende på hur utvecklade våra sociala kunskaper är. Med detta menas vår förmåga att anpassa vårt beteende till olika människor och olika situationer. Det moderna samhället ställer större krav än tidigare på den sociala kompetensen då vi allt mer frekvent träffar människor med olika bakgrund och i varierande situationer (Ohlson 1996, s. 43).

Robert Thornberg, biträdande professor i pedagogik, skriver i sin bok *Det sociala livet i skolan* om hur det kommer sig att människor hjälper andra människor som är i nöd? Hur tillägnar sig barn och ungdomar en omsorg om andras väl, en vilja att också handla för andra bästa? Hur kan man påverka och stödja elever så att de bryr sig om andra? Hur kommer det sig att de inte bryr sig, att de förblir passiva åskådare när andra elever far illa? I lärarens uppdrag inkluderas en värdepedagogisk uppgift att stärka och stödja elever att tillägna sig en solidaritet för och omsorg om andra samt en vilja att bistå andra med hjälp och att handla också med andras bästa för ögonen (Thornberg 2006, s. 163).

Ett centralt begrepp i detta sammanhang är enligt Thornberg prosocialt beteende. Det refererar till beteenden eller handlingar som visar omsorg om andras väl och inkluderar att hjälpa, utöva omsorg, dela med sig, rädda, skydda och skänka (Thornberg 2006, s. 163).

Prosocialt beteende eller prosocialt handlande innebär alltså att man handlar med andras bästa för ögonen. Författaren betonar betydelsen av att lärare engagerar sig i en explicit värdepedagogisk praktik som stimulerar och stödjer elevers utveckling eller tillägnande av prosociala egenskaper (Thornberg 2006, s. 163).

Enligt Thornberg har en del forskare lyft fram empatins betydelse för att begripa hur barn utvecklar ett prosocialt beteende. Empati leder inte automatiskt till prosocialt beteende men kan vara ett psykologiskt motiv för att handla prosocialt. Empati har, enligt Thornberg, en viktig betydelse för hur människor utvecklar en prosocial moral. Den tanke som människan visar när man bestämmer sig till exempel om att hjälpa till. Att se någon annan i allvarlig nöd eller i lidande väcker tidigt hos barn en empatisk nödreaktion eller ett empatiskt obehag, enligt Thornberg som även hävdar att vi människor tidigt i livet ställs inför moraliska situationer, och hur vi hanterar dem har betydelse för hur vår moral kommer att utvecklas. Hur barn och unga erfar och utvecklar sin empati och empatibaserade känslor kommer att påverka i vilken grad de utvecklar prosocialt beteende (Thornberg 2006, s. 165).

Thornberg menar att socialisationen är den process genom vilken barn och unga assimilerar eller tillägnar sig gruppens eller samhällets normer, värden, föreställningar och beteendemönster, och som därigenom leder till att de utvecklar sin personlighet och anpassas till gruppen eller samhället (Thornberg 2006, s. 168). Socialisation är enligt Thornberg ”en process under vilken människan tillägnar sig de kunskaper, regler, uppfattningar och attityder som gör det möjligt att fungera som en medlem i samhället” (Thornberg 2006, s. 168).

Thornberg redogör för definitionen av socialisation som ”en process där individen tillägnar sig en bestämd grups eller kulturs värderingar och livsmönster” (s.168). Han menar också att en avgörande aspekt av socialisationen är om de krav, förväntningar och normer som barnen exponeras för även resulterar i ett inre samtycke och en självreglering (Thornberg 2006, s. 168). De personer, grupper och institutioner som påverkar och interagerar med barnet så att de socialiseras kallas ofta socialisationsagenter eller socialisationsfaktorer. Utöver föräldrar och syskon är det, enligt Thornberg, kamrater, andra vuxna (t.ex. lärare) massmedia etc. (Thornberg 2006, s. 169).

Thornberg menar att socialisation inte bara handlar om att överta samhällets och sociala grupperns normer, kunskaper, värden och beteenden, utan även om att utveckla en egen

identitet, ett ”jag” vilket hänger samman med att tillägna sig normer och att bli en social grupp- och samhällsmedlem. Individer utvecklar sitt jag i interaktion med andra och utvecklar sin identitet medan de lär sig av andra och om andra (Thornberg 2006, s. 169).

Vi kan säga att inläring handlar om ett socialt fenomen. Har man ett positivt klimat främjar man både samarbete och inläringen som resulterar i att eleverna får ett bra resultat.

7.4 Pedagogens uppgift

Skolverket menar att vuxennärvaro har en betydelsefull roll för att förebygga och få syn på tänkbara tendenser till diskriminering och annan kränkande behandling. Om barnen alldeles själva får framställa sina normer finns det risk att deras kultur tar över på ett negativt sätt i gruppen och kränkande behandling som till exempel utstötning eller mobbning kan komma till (Skolverket 2007, s. 25-26). Jag tror att vuxen närvaro har påverkat barn i kapprummet på ett negativt sätt. Som i sin tur resulterat i de problem vi har där med kränkningar, mobbning, bråk etc. Jag tror att det är ett misstag att ge barn som går i årskurs ett, ett sådant ansvar att de själva får bestämma reglerna i exempelvis kapprummet.

Webster-Stratton anser att det är viktigt för fritidspedagogerna och lärarna att begripa att de kan ha ett kraftfullt inflytande på elevernas förmåga att leda sina känslor genom socialisation och omgivningsstöd. Enligt Carolyn Webster-Stratton kan läraren stödja den emotionella styrningens utveckling genom att skapa stabilitet i omgivningen och konsekvens i klassrummet och även en trygg miljö:

Till exempel konsekvent gränssättning, tydliga regler och förutsägbara rutiner som hjälper barnen att veta vad som förväntas. Detta i sin tur hjälper dem att känna sig lugnare och tryggare. Då barn uppfattar sitt klassrum som en stabil och trygg plats och känner att läraren verkligen bryr sig om dem som individer, börjar de utveckla de emotionella resurser som krävs för att tampas med en mindre förutsägbar värld utanför (Webster-Stratton 2004, s. 290).

Författaren och psykologen Helle Jensen anser i sin bok *Pedagogisk ledarskap* att för att vara en god ledare i klassrummet krävs en väl utvecklad relationskompetens och ett konstant underliggande fokus på att skapa en miljö där barn kan lära och utvecklas. Med detta planeras en miljö där barnen lär sig att vara koncentrerade och samlade i en stressade och social vardag. Med många behov, lockelser och där är de får hjälp att vara uppmärksamma och

tillfinnandes i nuet, respektfulla och empatiska i förhållande till sina medmänniskor och på samma gång med sig själva (Jensen 2011, s. 95). Kapprummet är ett exempel på en sådan oplanerad miljö. När barnen inte har några tydliga riktlinjer för hur de ska bete sig i den här situationen uppstår det lätt en miljö i vilken de är både stressade och okoncentrerade. Men hur ska man då arbeta för att planera och organisera en miljö som inte ger upphov till de här problemen? Hur ska man organisera för en tryggare miljö för barnen? Författarna har olika teorier om hur man kan skapa en tryggare miljö för eleverna. Enligt Jensen behövs det en bra ledare i klassrummet där relationskompetensen är viktig för att skapa den miljö för eleverna där de kan lära sig och utvecklas. Skolverket tycker att vuxnas närvaro har en betydelsefull roll för att förebygga något avvikande beteende. För Webster-Stratton är det viktigt att vi som jobbar i skolan förstår att man har ett stort inflytande på elevernas förmåga att leda sina känslor genom socialisation och omgivningsstöd. Thornberg skriver att socialisation är en viktig process där individerna skaffar sig kunskaper, regler och attityder som gör det möjligt att vi kan fungera som en medlem i samhället. Ohlson säger att vår socialkompetens är en viktig del i hur vi bemöter varandra.

8. Organisera för en tryggare miljö

8.1 Regler och ordning

Enligt Carolyn Webster-Stratton är klassrumsstrukturen det stöd som elever behöver för att kunna lära sig saker (Webster-Stratton 2004, s. 67). Ett noga genomtänkt förhållningssätt inkluderar förutsägbara rutiner för hur övergångar hanteras, liksom klara riktlinjer för det önskade beteendet. Författaren menar att regler i klassrummet och fritidshemmet måste inte endast vara tydliga och synligt uppsatta (Webster-Stratton 2004, s. 67). Det är även fundamentalt att lägga märke till när barnen följer dem. Det ska inte vara för många regler, inte fler än fem, som ska vara uttryckta i affirmativa termer. En regel som "sitt på din plats" är exempelvis klarare i jämförelse med "spring inte omkring" som är otydlig och inriktar sig på något negativt. Reglerna bör formuleras i klart framträdande beteendetermer, det vill säga i handlingssätt som man kan se. Regler som till exempel "var en god medmänniska" eller "ta ansvar" är inte effektiva därför att de är svårtolkade och det är otydligt vilket uppförande det är som efterlyses (Webster-Stratton 2004 s. 67)

Det som händer i kapprummet stämmer med det som Webster-Stratton säger att vi inte har några genomtänkta rutiner för övergångar, som när eleverna exempelvis kommer på

morgonen eller när de är tillbaka från rasterna. På mornarna har vi inte givit eleverna någon klar bild om hur det ska vara i kapprummet för en tryggare miljö eller vilka regler som skall följas och vad de skall göra när de kommer till skolan. Istället för att eleverna samlas så många i kapprummet och blir otrygga där av all uppståndelse skulle vi kunna göra så att vi öppnar dörrarna till klassrummen direkt på morgonen klockan åtta istället för tio över åtta. På det sättet får barnen komma in i klassrummet och sätta sig ner på sin plats och invänta lektionen genom att läsa. Därigenom skulle vi kunna minska antalet barn i kapprummen. Det skulle kanske inte bli lika högljutt och oroligt och barnen skulle tycka att det är kul att börja skolan på morgonen. Om jag vill att barnen ska bete sig på ett speciellt sätt måste jag på ett tydligt sätt visa vad det är jag förväntar mig utav dem. Tydligare regler och rutiner gör det lättare för dem att veta vad det är som gäller för allas trygghet. Jag tror att barnen förstått vad vi haft för regler i kapprummet men vårt fel har varit att vi inte visat ett handlingsätt för barnen.

Carolyn Webster-Stratton anser att redan första skoldagen bör läraren till exempel diskutera med eleverna vilka regler det är som är viktiga för klassen. Läraren kan börja med en fråga: ”vilka regler tycker ni vi ska ha i klassen?”. Då eleverna kommer med förslag kan läraren fråga dem varför just den regeln är speciellt viktig. Du kan förklara att ”regler hjälper elever att känna sig trygga och skyddar deras rättigheter att bli behandlade med respekt” (2004 s. 67).

När jag läser vad Stratton säger i sin bok märker jag att vi i vissa situationer gör motsatsen till vad hon skriver. Ett sådant exempel är när vi formulerar regler. Vi formulerar reglerna på ett otydligt sätt som gör att det blir svårt för barnen att förstå dem. Att göra tydliga regler skulle kunna underlätta situationen i exempelvis kapprummet och göra den tryggare. I nuläget har vi regler som ”spring inte omkring”. Vi skulle istället kunna säga att vi i kapprummet sitter och väntar på läraren. När jag tänker tillbaka till situationen i kapprummet där skrivna regler inte har fungerat på grund av att barnen inte kan läsa så tycker jag att det skulle vara lättare för barnen att förstå reglerna om vi skulle visa dem praktiskt hur man ska bete sig i kapprummet. En annan viktig detalj som jag tycker att vi gör är att vi lägger en större vikt på när barnen inte följer reglerna än när de följer dem. I kapprumssituationen borde vi ha pratat med barnen i ett förebyggande syfte för att ta reda på hur de vill ha miljön i kapprummet och gå igenom våra förväntningar och regler. Istället koncentrerar vi oss på att reda ut negativa situationer som uppstått och när regler överträtts. Fokus hamnar på det eleverna inte klarat av.

Att arbeta i förebyggande syfte är någonting som vi som arbetar i skolan och på fritids måste lära oss att göra kontinuerligt.

8.2 Arbetet mot mobbning och brottslighet

Enligt lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever skall tendenser till diskriminering, trakasserier och annan kränkande behandling aktivt motverkas och en likabehandlingsplan upprättas (SKOLFS 2004:19).

I boken *En tryggare skola* av skoljuristen Agneta Herlin och trygghetsrådgivaren Bo Munthe skildras en situation ur en artikel i Sydsvenska Dagbladet från den 9 juni 2000 där fyra elever inte vågade gå till skolan efter att en av de fyra eleverna hade blivit både hotad och rånad utav två äldre elever, varpå tidningen kontaktade berörda instanser (skolverkets jurist, polisen, stadsjuristen och rektorn) för att se hur de såg på saken (Herlin och Munthe 2008, s. 146). Det visade sig att alla ansåg det vara någon annans ansvar, utom rektorn som ansåg det vara skolans, föräldrarnas och polisen sak tillsammans. Författarna menar att ingen skola kan garantera barnens säkerhet till 100 % men varje skola bör göra allt i sin makt för att skapa en så trygg skolmiljö som möjligt för eleverna. Trots att varje skola enligt gällande författningar exempelvis skall ha en handlingsplan mot kränkande behandling så finns det ändå skolor som saknar tillräcklig beredskap för att hantera uppkomna situationer. Skolledningen kan anse att skolan redan är tillräckligt säker, men när något oväntat sker så har man inte beredskapen för att hantera det (Herlin & Munthe 2008, s. 146-147).

För att öka tryggheten/säkerheten på skolorna så rekommenderar författarna att skolorna tänker ut en skolpolicy om trygghet och säkerhet som gäller hela skolans verksamhet för att kunna behandla situationer där individer blir kränkta, hotade, trakasserade etc. (Herlin & Munthe 2008, s. 147). Policyn bör innehålla ett skriftligt ledningsbeslut om att all brottslig verksamhet, såsom slagsmål, olaga hot och kränkande behandling etc. är förbjuden.

Men att framställa en skolpolicy genom att skriva upp hur man ska agera i olika situationer är inte så svårt. Det svåra, menar författarna, blir att följa policyn i verkligheten. För att ingen ur skolans personal ska kunna neka att de tagit del av informationen om skolans policy när det gäller trygghet och säkerhet så kan skolledningen begära en skriftlig bekräftelse när de tagit del av och förstått innehållet i skolans säkerhetsrutiner (Herlin & Munthe 2008, s. 148).

Enligt Herlin och Munthe bör skolledningen efter varje inträffad händelse på skolan (t.ex. mobbning eller misshandel) ta ställning till vilka skyldigheter skolan har när det gäller att informera andra myndigheter (Herlin & Munthe 2008, s. 147). Skolledningen måste varje gång något inträffat snabbt bilda sig en uppfattning om hur allvarlig situationen är och snarast efter det att den akuta situationen tagits omhand överväga om skyldighet föreligger att anmäla händelsen till, ex, socialtjänsten och/eller Arbetsmiljöverket.

Enligt skollagen framkommer det att mobbning inte skall förekomma i skolorna (Herlin & Munthe 2008, s. 22).

I och med att det förekommer ändå har skollagen efter hand ändrats så att 1 kap. 2 § tredje stycke vad det gäller kränkning numera lyder så här:

2§ 3 st. Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Alla som arbetar i skolan bör främja respekt för alla individer och respekt för omgivningen (Herlin & Munthe 2008, s. 22).

De som arbetar inom skolvärlden ska, enligt Herlin och Munthe, framförallt tänka på att:

- 1- Främja jämställdhet mellan könen.
- 2- Aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteende (Herlin & Munthe 2008, s. 22).

Det är också viktigt att komma ihåg att skolpersonalen aktivt ska motsätta sig mot all form av kränkande behandling. En av de många uppdrag som skolpersonal har är, enligt författarna, också att se till att ingen elev blir dåligt behandlad eller kränkt (Herlin & Munthe 2008, s. 22).

Herlin och Munthe menar vidare att det under dagen säkert finns många situationer där eleverna känner sig mobbade eller kränkta utan att pedagogerna kanske lägger märke till det. Då blir det extra viktigt för skolans personal att vara observant inom det här området.

Skolverket vill framförallt lägga tonvikten på att skolans personal är uppmärksamma på den minsta signal som kan peka på att en elev utsätts för detta (Herlin & Munthe 2008, s. 22).

När signalen om mobbning eller kränkande behandling inträffar ska situationen omedelbart undersökas och en effektiv insats ska sättas in (Herlin & Munthe 2008, s. 22) När situationen väl är framme som exempelvis i mitt dilemma om kapprummet, gäller det för pedagogerna att vidta åtgärder, så att den här situationen tar slut och helst inte kommer tillbaka någon annan gång. Här gäller det att all personal har samma inställning och jobbar tillsammans mot

kränkande behandling. Jag tror att kapprumssituationen inte borde ha hänt. Vi som arbetat i skolan länge vet att kränkning förekommer, då ska vi inte behöva vänta på att något händer innan man börjar åtgärda problemet. Där tycker jag att vi borde förbättra oss för det är ett problem som inte går att stoppa helt men vi kan försöka minimera det så mycket som möjligt för barnens bästa.

Enligt Brottsförebyggande rådet och Skolverkets skrift *Brottsförebyggande arbete i skolan* är skolans uppgift ansträngande (Brå 2001, s. 7). Förr i tiden när individerna levde närmare varandra var normsystemet enklare att innefatta och begripa. Rollen som skolan hade var då mer självklar. Idag får skolan stå i förhållande till ett allt mer komplicerat och föränderligt samhälle. Skolpersonalen förväntas vara involverad i fostrarrollen genom att det står i skolans postalparagraf ”aktivt vara med att kunna utveckla barnets etiska kompass och moraliska kompetens” (Brå 2001:9, s. 7). BRÅ skriver så här:

I och med att utveckling är något konstant begärs nya strategier om hur man går till väga för att nå dessa mål. Det behövs organiserat arbete för att intensifiera den upplevda tryggheten på samma sätt som att både förhindra kommande brottslighet och ta itu med det som pågår (BRÅ 2001, s. 7).

Enligt brottsförebyggande rådet och skolverkets gemensamma rapport finns brott och otrygghet i stora delar av samhället, vilket också återspeglas i skolmiljön (BRÅ 2001, s. 7). Många skolor har svårigheter med till exempel våld, mobbning, skadegörelse och stölder. Skoltiden har en fundamental och många gånger stor betydelse för elevens sociala och intellektuella framväxt:

För elever som blir mobbade, får utstå kränkande språkbruk, utanförskap och i värsta fall rena våldshandlingar kan detta få långsiktiga följdverkningar. De riskerar att utveckla låg självkänsla och bristande förmåga att lita på sin omgivning vilket kraftigt kan försämra deras livskvalitet (Brå 2001, s. 8).

Enligt BRÅ:s skrift så påverkar skolpersonalens framgång med att skapa trygghet på något sätt alla samhällsmedborgare (BRÅ 2001, s. 10). Barnen är landets framtid och hur de utvecklas kan bli väsentligt för hur samhället ska bli. Det är ofta så att skolan försöker korrigera svårigheterna men då är det redan för sent. Skolverket tycker att arbetet mot

mobbing behöver stärkas. Exempelvis att skolans ledare/rektor bör poängtera frågans vikt i den kommunala skolplanen. I skriften i det brottsförebyggande arbetet i skolan som är gjort av brottsförebyggande rådet och skolverket presenteras två program som syftar till att förebygga mobbing och konflikter av olika slag, dels den så kallade "Olweus modellen", dels organisationen Friends mot mobbing (BRÅ 2001, s. 14). Den organiserade formen av åtgärder mot mobbing som är mest känd i Norden och USA är den så kallade "Olweus modellen" som den norska professorn Olweus utvecklade. Den här modellen inriktar sig på förebyggande åtgärder. Detta gör att "Olweus modellen" skiljer sig från den svenska "Första modellen" som fokuserar sig på åtgärder då mobbningsproblemen redan börjat. Bortsett från att "Olweus modellen" har ett mer heltäckande åtgärdsprogram i förebyggande syfte mot mobbing, blir den största skillnaden mellan dem synen på hur föräldrar skall informeras och engageras i arbetet (BRÅ 2001, s. 14).

I BRÅ:s skrift uppges det att justitieombudsmannen har uttalat att den normala rutinen från rättssäkerhetssynpunkt, bör vara att föräldrarna ska kontaktas i ett tidigt skede när deras barn har kränkts eller utsatt andra för kränkande behandling (BR, 2001, s. 14).

Grundinställningen bör alltså vara att det är elevernas målsman som är de mest kapabla när det handlar om att bestämma vad som är bäst för barnen.

Åtgärder som rekommenderas på skolnivå i "Olweus modellen" är:

1. Definiera vad mobbing är och kartlägga trygghetsfrågor
2. Genomför personaldagar om mobbing.
3. Utformar förslag till åtgärdsprogram
4. Utforma bättre rastvaktsystem
5. Se över skolgården
6. Inrätta kontakttelefon
7. Inrätta föräldragruppen

(BRÅ 2001, s. 15)

Åtgärderna på skolnivå syftar till att dels intensifiera medvetenheten och kunskapen om mobbningsproblem och dels att få både skolpersonal och föräldrar att engagera sig (BRÅ 2001, s. 15).

Om vi i skolan hade jobbat i förebyggande syfte hade vi inte haft sådana situationer som handlar om otrygga barn på vissa ställen i skolan som t.ex. i kapprummet, omklädningsrummet eller korridoren. Då kunde vi ha haft ett samarbete med alla föräldrar och inte bara för de som blir drabbade. Det tror jag hade skapat en trygghet hos alla barn. Bara att barnen får veta att alla föräldrarna är involverade och engagerade i barnens trygghet i skolan hade haft en stor effekt på dem.

När jag tänker tillbaka på de platserna där otryggheten tagit över kommer frågorna fram som, Varför har det blivit så? Vad är det som har gjort just de platserna så otrygga? Svaret hade varit lätt att få om vi hade varit mer organiserade och gjort upp någon plan som Olweus rekommenderade. Kapprummet är en plats där det enligt mig aldrig skulle behöva förekomma mobbning eller trakasserier, men det visade sig att jag hade fel, det var en annan verklighet för barnen än den jag hade.

Skolverket har gett ut en skrift där man får hjälp i form av råd om hur man ska arbeta mot diskriminering och kränkande behandling på ett sätt som, enligt Skolverket, ”minskar kränkningar och mobbning när verksamheterna har som rutin att kartlägga elevernas situation och använda resultatet för att utveckla och justera insatserna i det förebyggande arbetet” (Skolverket 2012, s. 24). Det enda sättet att göra justeringar för att förbättra det som inte fungerar tycker jag är att ha en kontinuerlig koll på hur eleverna mår. Tyvärr så har man inte den rutinen i skolan, utan det är alltid så att man väntar tills det händer någonting för att göra justeringar. Jag tänker på situationen i omklädningsrummet där det pågick kränkningar och mobbning, det tog mig en tid att ta reda på vad som hände mellan barnen. Hade jag haft som rutin att varje vecka intervjua barnen t.ex. efter varje besök i gymnastik salen hade jag kunnat hjälpa barnen tidigare och därmed stoppa mobbningen innan den gick för långt.

Att inte veta vad som pågår bland barnen kan vara ett omedvetet misstag:

”Kartläggningen ska leda till att verksamheten får förståelse för problemen, dvs. varför och i vilka sammanhang kränkningarna uppstår samt hur de tar sig uttryck så att verksamheten kan sätta in relevanta insatser” (Skolverket 2012, s. 24). Enligt skolverkets skrift bör en kartläggning av barnens och elevernas trygghet samt om de anser att det förekommer diskriminering, trakasserier eller kränkningar i verksamheten ske genom olika former av organiserade samtal med barnen i verksamheten (Skolverket 2012, s. 24). Kartläggningen kan också utföras genom bland annat enkätundersökningar, samtal i grupper och

”trygghetsvandringar”. Man kan även engagera skolans elevskyddsombud i själva arbetet. Kartläggningen kan exempelvis inkludera platser, situationer och särskilda delar av verksamheten där barnen känner sig otrygga (Skolverket 2012, s. 24).

9. Slutsatser

I denna essä ville jag söka svaren på frågeställningarna:

- Vad innebär trygghet för elevernas inläring?
- Var och i vilka situationer upplever eleverna otrygghet?
- Hur kan elevernas känsla av trygghet förstärkas?

I mina tre dilemman visar jag på hur barnen på olika sätt upplever otrygghet i skolmiljön och var denna otrygghet upplevs.

Jag har i min essä kommit fram till att trygghet är oerhört viktigt för att eleverna ska lära sig för livet, både kunskapsmässigt och även på ett personligt plan. Tryggheten påverkas både av den sociala miljön i skolan och av det sociala samspelet mellan elever och pedagoger. Det är även viktigt att alla som arbetar i skolan organiserar för en trygg miljö.

Jag visste kanske redan från början att det var viktigt med trygghet men kanske inte att det var viktigt på så många olika plan.

I mina dilemman lyfts ett antal frågeställningar som handlar om hur vi som pedagoger organiserar miljön för eleverna. En sådan fråga är om det är klokt att ha så många elever i ett och samma kapprum utan vuxennärvaro. Detta är något som vi kan diskutera i arbetslaget och organisera för att förändra. En annan aspekt som togs upp i dilemman var vägen till mellanmålet. Hur kan vi organisera för att skapa en tryggare miljö? Här har jag tänkt att man måste involvera fler pedagoger på skolan. Kan högstadielärarna ”rastvakta” vid denna tid exempelvis? Även när det gäller fritidsgymnastiken finns det en del att göra rent organisatoriskt. Det kan vara bättre för eleverna att stanna tillsammans med mig i gymnastiksalen när jag plockar undan för att sedan gå ut tillsammans. Eftersom eleverna inte duschar efter fritidsgympan skulle vi kunna gå ut gemensamt genom ett omklädningsrum.

För att kunna organisera för en trygg miljö har jag också kommit fram till vikten av att kartlägga elevernas upplevelse av sin skolmiljö och att tidigt sätta in åtgärder om eleverna upplever otrygghet. Här har skolans ledning en viktig roll att spela. Det är viktigt att det finns

tydliga handlingsplaner och att det finns en röd tråd som samtliga pedagoger och annan personal arbetar efter på skolan. Dessa planer får inte ligga på hyllan utan måste användas aktivt och vara välkända av både pedagoger, elever och föräldrar.

Den sociala miljön i skolan, det sociala samspelet mellan eleverna och pedagogens relation till eleverna är viktiga ingredienser för elevernas trygghet. Här har vi en viktig roll som pedagoger. Dels måste vi skapa regler och rutiner och vara konsekventa när det gäller att följa dem. Jag har också insett vikten av att pedagogerna har positiva förväntningar på eleverna. Ofta tror jag att vi inom skolan snabbt delar in barnen i fack och ger dem roller. Det gäller att hela tiden jobba med sig själv och att föra diskussioner i arbetslaget där man lyfter elevernas styrkor. Ofta upplever jag att vi som pedagoger ofta fastnar i elevernas brister och svagheter. Vi får inte heller glömma föräldrarnas roll i elevernas skoltillvaro. Ofta upplever jag att föräldrarna lämnas utanför och kontaktas endast när man ska förmedla något negativt kring en elev. Det gäller att också ha positiva förväntningar på föräldrarna och inte anta att de inte klarar av att uppfostra sina barn. I de situationer där man ser att föräldrarna inte klarar den uppfostrande rollen borde skolan organisera för att införa stödåtgärder. Kanske kan skolan erbjuda samtalsgrupper eller kurser i föräldraskap.

Min essä har visat mig vägen för hur jag kan hjälpa barnen att skapa den trygga skolmiljön, så att barnen får de kunskaper de behöver för att slutföra sina studier. Författarna talar på olika sätt om trygghetens betydelse för barnens utveckling. Trygghet är viktigt. Den trygga skolmiljön som de berättar om är fundamental i barnens inlärningsprocess där relationer, stabilitet, normer och socialisation ska vara en del av barnets vardag. Förutom att organisera vårt arbete i skolan på ett annorlunda sätt inser jag även vilken betydelse jag har som människa och pedagog. Jag har konstaterat hur viktiga vi i skolan är för eleverna och deras utveckling. Framförallt det stöd de behöver i form av trygghet, särskilt för de elever som saknar en trygghet i hemmiljön. Mina förväntningar och mitt engagemang som jag lägger ner på eleverna kommer att påverka dem för livet. Innan jag började arbeta med denna essä hade jag inte en uppfattning om hur betydelsefull jag är för barnen, jag har kommit fram till att om jag ska få ett tryggt barn måste jag ge barnen tid och uppmärksamhet.

10. Referenslitteratur

BRÅ (2001). *Brottsförebyggande arbete i skolan* (elektronisk).

Tillgänglig:<http://www.bra.se/.../2001_9_ideskrift_7_brottsförebyggande_arbete_i_skolan,>(2014-03-23)

Herlin, Agneta & Munthe, Bo (2008). *En tryggare skola: Regler och förebyggande arbete mot våld och mobbning*. Upplaga 2, Vällingby: Norstedts juridik AB.

Imsen, Gun (2000). *Elevens värld: Introduktion till pedagogisk psykologi*. Lund: Studentlitteratur.

Jensen, Helle (2011). *Pedagogiskt ledarskap: om att skapa goda relationer i klassrummet*. Jensen, Elsebeth & Løw, Ole (red). Malmö: Gleerups.

Lappalainen Hjertström, Jonna (2009) ” *Ibeggynnelsen var fantasin – om den reflekterande människan*” 1: Reflektionens gestalt, Fjelkstad, Kristina (red) stockholm: Södertörnhögskola

Ohlson, Liselotte (1996). *Pedagogiskt ledarskap*. Stockholm: Liber AB.

Patel, Runa & Davidson, Bo (2011). *Forskningsmetodikens grunder: Att planera genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur AB.

Runström Nilsson, Petra (2012). *Pedagogisk kartläggning: att utreda och dokumentera elevens behov av särskilt stöd*. 2 upplagan, Malmö: Gleerups AB.

Skolverket (2011) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Västerås: Edita.

Skolverkets allmänna råd (2012). *Arbete mot diskriminering och kränkande behandling*. Stockholm, pdf. (elektronisk).

Tillgänglig:<<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2798>>(2014-03-23)

Thornberg, Robert (2006). *Det sociala livet i skolan: Socialpsykologi för lärare*. Stockholm: Liber AB.

Wahlström, O. Gunilla (1993). *Gruppen som grogrund: En arbetsmetod som utvecklar*. Stockholm: Liber AB.

Webster-Stratton, Carolyn (2004). *Utveckla barns emotionella och sociala kompetens*. Stockholm: Förslagshuset Gothia.